

B. STUNDŽIA

DĒL BALTŲ *ō*-/*ā*-KAMIENIŲ DAIKTAVARDŽIŲ GRETYBIŲ

Lietuvių ir latvių kalbose daugumas daiktavardžių vienosė tarmėse turi *ō*-, kitose *ā*-kamina¹, plg. lie. *baņgas*: *bangà* 'Welle, Woge; liūtis; daugybė, aibė'² = la. *buogs*: *buoga* 'tanki minia, būrys'; lie. *lizdas*: *lizdà* '(Vogel) nest' = la. *li(g)zds*: *li(g)zda* 't. p.'; lie. *neřštas* [dial. *nařštas* (= la. *nārsts* 'žuvies ikrai, išnaršai; geismas')]: lie. *nerštà* 'neršimas, neršimo laikas'; lie. *pāšalas*: *pašalà* 'žemės įšalimas' etc.

J. Kazlauskas spėjo, kad toks rytų baltų kamienu resp. giminių 'svyravimas' susijęs su neutrum išnykimu³. Šiai hipotezei akstiną davė E. Nieminen'o teorija apie neutrum rytų baltų kalbose praradimą, kurį sukėlė akūtinių galūnių trumpėjimas, panaikinęs neutrum skaičių kontrastą⁴.

Nieminen'o ir Kazlauskos teorijai, rodos, prieštarautų tai, kad latvių kalboje ir lietuvių kalbos žemaičių tarmėse **-ā₁* (<**-ā*) ir *-ā₂* (<**-ā*) sutapimo išvengta **-ā₁* nukritus, plg. la. voc. sg. *siev* (<**-ā*) ir nom. sg. *siēva* (<**-ā*), lie. žem. praes. 3 sg. *dērb* (<**-ā*) ir nom. sg. *būob^a* (<**-ā*). Taigi po akūtinių galūnių trumpėjimo rytų baltuose lyg ir lauktume neutrum nom.-acc. sg. **-ā* nukritimo (jeigu tada neutrum dar egzistavo ir turėjo nom.-acc. sg. **-ā!*).

Yra ir kitokių spėjimų. J. Endzelynas⁵ ir Z. Zinkevičius⁶ kaip morfologinę minėtų gretybių prielaidą suponuoja *ō*- ir *ā*-kamienu homoniminius linksnius (J. Endzelynas – singularis akuzatyvą, o latvių kalboje – dar ir singularis lokatyvą bei instrumentalį; Z. Zinkevičius – pluralis genityvą). J. Otrębski's⁷ *ō*-/*ā*-kamienu dubletų atsiradimą sieja su nomina collectiva evoliucija, t. y. pluralizacijos pro-

¹ Nepasitaiko, kad atskiroje lie. tarmėje vienas ir tas pats žodis turėtų paralelias *ō*-/*ā*-kamienu formas, o jeigu turi – tų formų (žodžių) skiriasi reikšmės, žr. P. Skardžius. Lietuvių kalbos žodžių daryba. V., 1943, p. 45.

² Čia ir toliau pateikiamos abiem *ō*-/*ā*-kamienu žodžiams (formoms) bendros reikšmės. Be šių, atskiras žodis (forma) dar gali turėti ir individualių reikšmių.

³ Žr. J. Kazlauskas. Lietuvių kalbos istorinė gramatika. V., 1968, p. 125. Tiesa, ši hipotezė nėra visai originali. Šiek tiek anksčiau Illič-Svityčius tokiose formose, kaip *lizdà* (<**lizda* n. <**nizdom* n.), išvelgė „непосредственное отражение конечного -a у существительных (neutra – B. S.), žr. Иллич-Свитыч В. М. Именная акцентуация в балтийском и славянском (santrumpa: ИА). М., 1963, p. 43.

⁴ Žr. E. Nieminen. Der urindogermanische Ausgang *-āi* des Nominativ-Akkusativ Pluralis des Neutrum im Baltischen. Helsinki, 1922, p. 2–3, уpač 1 išnašą.

⁵ J. Endzelynas. Baltų kalbų garsai ir formos. V., 1957, p. 63; to paties aut.: Lettische Grammatik. Rīgā, 1922, p. 194.

⁶ Z. Zinkevičius. Lietuvių dialektologija (santrumpa: LD). V., 1966, p. 215.

⁷ J. Otrębski. Gramatyka języka litewskiego, t. 3. Warszawa, 1956, p. 28.

cesu. Šie spėjimai nėra visapusiški⁸, jiems trūksta faktinės argumentacijos, nes niekas nėra išsamiau tyrinėjęs lietuvių ir latvių *ǫ-/ā*-kamienių daiktavardžių gretybų.

Iš čia pateiktų spėjimų matyti, kad *ǫ-/ā*-kamienių daiktavardžių gretybų atsiradimo rytų baltuose prielaidos traktuojamos, pirmiausia, kaip (fono)morfologinės. Reikalą sunkina tai, kad reikia kalbėti ne tik apie paprastą minėtų kamienų „painiojimą“, bet ir giminės kategorijos „svyravimą“. Dėl pastarojo aspekto Kazlausko hipotezė, rodos, patikimesnė už kitas.

Šiame straipsnyje analizuojamos tos rytų baltų minėtos gretybės, kurių bent vienas poros narys genetiškai (kai kur tik tipologiškai) resp. darybiškai artimas kitų ide. kalbų atitikmenims.

Rasti tokie dubletiniai lietuvių ir latvių kalbų *ǫ-/ā*-kamieniai daiktavardžiai⁹, kurie laikytini indoeuropietiškos senovės veldiniais.

1. *Alkas* : *alkà* ‘(šventa) giraitė; vieta ant kalno, kur būdavo deginamos aukos; stabas’, *elkas* ‘gojus’ = la. *elks* ‘stabas, dievaitis’ (Skardžius ŽD 30). Germanų kalbos fiksuoja *ǫ*-kamienę masc. formą [s. ang. *ealh*, s. saksų *alah*, s. isl. rūnų *aluh*¹⁰ ‘Amuletas’ (?)], plg. go. *alhs* (f. kons. kam.) ‘šventovė, šventykla’ (Pokorny IEW 32¹¹, Walde-Pokorny VglW I 90, Trautmann BSIW 6, Fraenkel LEW 7). Iš germanų tik gotai turi *k*-kamienę¹² fem. formą. Šio žodžio *ā*-kam. fem. forma yra turbūt lie. padaras (latvių kalboje neužfiksuota)¹³.

2. *Baňgas* : *bangà* ‘Welle, Woge; liūtis; daugybė, aibė’. La. *baňga* ‘t. p.’ (< kurš.), *buōgs* : *buoga* ‘tanki minia, būrys (pirmykštė reikšmė – ‘potvynis’); brūzgynais apaugęs miškas, (apskrita) medžių grupė’. Fraenkel LEW 34 lie. *bangas* (s) sieja su *beňgti* ‘(pa)baigti’ ← ‘*atlaužti, nulaužti’¹⁴, plg. lie. *pabangà* ‘(pa)baigimas, pabaiga’. S. i. *bhaňgá-* m. ‘lūžimas; banga, vilnis’ (Walde-Pokorny VglW II 149 tt., Pokorny IEW 115). Remiantis s. i. *bhaňgá-* m., archaiškesne reikėtų laikyti baltų *ǫ*-kamienę formą (lie. *baňgas* = la. *buōgs*)¹⁵, tačiau baltai jau turėjo paralelias *ǫ-/ā*-kamienes minėto žodžio formas¹⁶. Neteisus Trautmann’as (BSIW 26), suponuodamas tik balt. **bangā* f. ‘Welle’. Tam prieštarauja, visų pirma, lie. – la. *ǫ*-kamienės formos ryšys su analogiška s. indų forma.

3. *Bùtas* : *butà* ‘namas, būstas; sodyba’. Šie žodžiai tiesiogiai su *bùti* nesiejami (skiriasi šaknies balsio kiekybė). Pr. *buttan* n. ‘t. p.’ (= **bùtan*). Gr. *φῦτόγ* n. ‘augalas’ ← ‘augantis, egzistuojantis’ ← ‘*augimas, egzistavimas’¹⁷ refleksuoja *ǫ*-ka-

⁸ Iš esmės nepriimtina Otrębski’o hipotezė, nes jis teigia, kad rytų baltai turėjo collectiva su *-ai* (tuo, rodos, niekas jau nebetiki) ir kad ta *-ai* buvo segama prie *ā*-kamienių žodžių (formų).

⁹ Analizuojamos straipsnyje lie. gretybės rinktos iš LKŽ I–IX, V., 1968–1976 bei: A. Bezenberger. Beiträge zur Geschichte der litauischen Sprache. Göttingen, 1877; P. Skardžius ŽD; Z. Zinkevičius LD. Analogiškų la. gretybų ieškota ME ir EH.

¹⁰ Walde–Pokorny VglW I 90 parašyta *alh*.

¹¹ Pokorny IEW 32 pateikia tokią pirmąją šių baltų ir germanų žodžių reikšmę ‘heiliger, abgeschlossener oder der Nutznießung entzogener Hain’.

¹² *K*-kamienis = konsonantinio kamieno.

¹³ Иллич-Свитыч ИА 39 rekonstruoja ide. **alkōs* m., plg. balt. **alka* m. (Trautmann BSIW 6).

¹⁴ Plg. ide. **bheg-*, **bheng-* ‘sudaužyti, sulaužyti’ (Pokorny IEW 114).

¹⁵ Plg. Иллич-Свитыч ИА 39.

¹⁶ Gal taip buvo dar baltoslaviškoje praindoeuropiečių dialektinėje zonoje, jeigu priimtinas la. *buoga* ‘akmenuota vieta’ siejimas su r. *буга* ‘užtvindyta, apsemta miško teritorija’ (Pokorny IEW 115).

¹⁷ Kad nomen agentis gali suponuoti ankstyvesnį nomen actionis, žr. T. Burrow. The Sanskrit Language. London, 1973, p. 119 tt., 135. Priešingai mano Иллич-Свитыч ИА 52.

mieną. Air. *both* f. (< **butā*-) turi *ā*-kam. formą. Dėl fem. dar plg. la. *bûte* 't. p.' Lie. *butà* atitikimas air. *both* rodytų *butà* archaiškumą. Prūsų kalba suponuoja pirmykštį baltų neutrum.

4. *Dāgas*: *dagà* 'saulės karštis, kaitra', la. *daga* 'gaisravietė' (: *dēgti*, la. *degt* 'brennen', Trautmann BSIW 49, Fraenkel LEW 85 tt., Pokorny IEW 240 tt., plg. lie. *dāgas* 'degimas, gaisras'¹⁸). Pr. *dagis* Voc. 13 'vasara'. Go. *dags* m. 'diena' fiksuoja *ō*-kamienę formą, plg. s. i. (su pailgintu vokalizmu) *dāha*- m. 'degimas, gaisras, karštis'¹⁹. Germanų ir (bent tipologiškai) s. indų kalbos liudija *ō*-kamienės masc. formos archaiškumą. Lie.—la. *ā*-kamienė forma matyt naujesnė.

5. *Gu̇mbas*: *gũmba* 'medžio sustorėjimas, kumpynė', la. *gu̇mba* f. 'sutinimas', s. sl. *gõba* 'kempinė' (Skardžius ŽD 30, Walde-Pokorny VglW I 562, Pokorny IEW 396). Fraenkel'is (LEW 176) sieja su s. isl. *kumpr* 'luitas, (daiktų) krūva', norv. dial. *kump*. 'luitas, (daiktų) krūva; grumstas, gumulas; pusrutulio pavidalo dirvožemio pakilimas' arba su s. isl. *kumbr* 'pliauska, trinka, rąstgalys'. S. slavai atspindi *ā*-, s. islandai — *ō*-kamieną. Baltai galėjo turėti paralelias *ō*-/*ā*-kamienės formas (bent jau baltiškojoje epochoje²⁰. Pirmykštė reikšmė 'iškilimas, pakilimas, sustorėjimas'.

6. (*J*)*iēšmas*: (*j*)*iēšmà* 'nusmailintas pagalys ar smaila geležis kam durti, smeigti, ar mėšai, kepant ant laužo, pamauti', la. *iesms*: *iesma*, pr. *aysmis* 't. p.' Lie. (*j*)*iēšmas* (= la. *iesms*) < **aik-smos* ar **aik-mos* (?), Fraenkel LEW 182, Walde-Pokorny VglW I 8, Pokorny IEW 15. Gr. *αἰχμή* f. 'ietis' (< **aik-smā*) turi *ā*-kamieną. Trautmann'as (BSIW 4) *ā*-kamienių lie.—la. šio žodžio formų nepateikia ir rekonstruoja balt. **aišmam*. 'iešmas'. Pasiremiant gr. *αἰχμή* atitikimu lie. (*j*)*iēšmà* (= la. *iesma*), galima būtų teigti, kad baltai turėjo ir **aišmā* f., kuri galėtų būti gana sena.

7. *Jáujas*: *jáuja* 'kūrenama kluono dalis, kur džiovinami linai ar javai; javų (linų) kiekis, telpantis vienoje jaujoje; pastatas javams krauti ar kultti', la. *jaūja* 'Riege'. Lie. *jáujas* atitinka s. i. *javya*- m. 'vaisių atsarga' (Pokorny IEW 512, Walde-Pokorny VglW I 202 tt., Skardžius ŽD 69). Tai leidžia manyti, kad *ō*-kamienės formos esama gana senos. Baltų dialektinėje zonoje galėjo būti vartojamos abiejų kamienų šio žodžio formos.

8. *Káimas*: *káima* 'valstiečių gyvenvietė; sodžius'. Pr. *caymis* Voc. 797 'kaimas, sodžius'. Apofoninis variantas *kiēmas*: *kiemà* = la. *ciems*: (dial.) *ciema* 'šeimyna; (valstiečio) sodyba, ūkis; kaimas, sodžius' (Fraenkel LEW 251). Gr. *κώμη* 'kaimas, sodžius' (kaip įprasta manyti, iš **kōimā*) refleksuoja *ā*-kamieną, *ō*-kamieną — s. ang. *hám* m. 'namas; kaimas, sodžius' (Fraenkel LEW 251, Pokorny IEW 540). Taigi spėtina, kad abi šio baltų žodžio formos gana senos.

9. *Káūpas*: *káupa* 'kauburys, krūva, iškilimas; perviršis' (: *kũpti* 'kilti, keltis; išsipūsti', plg. *kaũpti*, Skardžius ŽD 26). Apofoninis variantas la. *kuops*: *kuõpa* 'krūva, kupeta', lie. *kúopa* 'grupė, žmonių būrys' (Trautmann BSIW 138). S. sl. *kupǫ* 'krūva, kupeta', av. *kaofa*- m. 'kalnagūbris, kalnų virtinė', s. pers. *kaufa*- m. 'kalnas' (< **kauphō*- m.) refleksuoja *ō*-kamienę masc. formą. Rusų *кyна* 'krūva, kupeta; aibė, daugybė, būrys', le. *kupa* 't. p.', s.—ch. *kũpa* f. 'krūva, kupeta' turi *ā*-kamienę fem. formą (Fraenkel LEW 231, Walde-Pokorny VglW I 372 tt., Pokor-

¹⁸ Reikšmė 'degimas, gaisras' laikytina pirmykšte.

¹⁹ Galbūt savarankiškas darinys.

²⁰ Trautmann'as (BSIW 101) rekonstruoja balt.—sl. **gumba*- m. 'gumbas, kupra, navikas'.

ny IEW 591 tt., Trautmann BSIW 138). Iš viso to galima teigti, kad *ǫ*-kamenė forma atspindi matyt dar ide. prokalbės laikus, o *ā*-kamenė – bent jau baltoslaviškąją epochą²¹.

10. *Kaĩpas*: *karpà* ‘skiautė; įkirpimas, užkarpa; rantas, rumbas’ (: *kerpù*, *kiĩpti*, Skardžius ŽD 26). Kompozitai *ātkarpas*: *ātkarpà*, ppr. pl. *atkarpaĩ* : *ātkarpas* ‘atraiža, skiautė’ (Trautmann BSIW 129). Germ. **skarfaz* > vž. *scharf* m. ‘šukė, skeveldra’; s. isl. *skarfr* m. ‘nuožulnus antgalis’, norv. *skarv* (*skarv*) ‘uola’ (variantai su „mobiliuoju s-“) fiksuoja *ǫ*-kameną, plg. gr. *καρπός*²² ‘vaisius ← ‘*tai, kas nuškinta, nurašyta’ (Walde-Pokorny VglW II 581, Pokorny IEW 944), r. dial. *чєрп* ‘pjautuvas’ (Fraenkel LEW 258)²³. Taigi *ǫ*-kamenė šio žodžio forma laikytina archaiškesne už *ā*-kamenę, kuri matyt lie. padaras.

11. *Kraũjas*: *kraujà* srš.²⁴ ‘Blut’. Pr. *krawian* n., *kraugen* n., *crauyo* Voc. 160, *krawia*²⁵ Ench. 47, 34 ‘t. p.’. La. **kraujš* ‘Blut’ išnyko dėl sutapimo su *kraujš* ‘status’ (Fraenkel LEW 290). S. indų *kravya-* n. ‘žalia mėsa’ (= pr. *krawian*) refleksuoja *ǫ*-kameną (Pokorny IEW 621). Pirmykštį baltų neutrum patvirtina lie. nom. sg. forma su *-ias* ir pr. n. pl. *crauyo* = lie. *kraujaĩ* (Иллич-Свительч ИА 49).

12. *Lizdas*: *lizardà* ‘(Vogel)nest’ = la. *li(g)zds* : *li(g)zda*²⁶ ‘t. p.’ (plg. pr. *liscis* Voc. 412 ‘guolis, gultas’). RV (= Rigvedo kalboje) *nĩdà-* m. ‘poilsio vieta; guolis, gultas; lizdas’, arm. *nist* ‘guolis, gultas; (sėdimoji) vieta’, lo. *nĩdus*, air. *net* ‘lizdas’ refleksuoja *ǫ*-kamenį masc; *ǫ*-kamenį neutr. turi s. i. *nĩdà-* n., sva. etc. *nest*, plg. s. sl. *gnězdo* ‘t. p.’²⁷ (Trautmann BSIW 199 tt., Walde-Pokorny VglW II 485 tt., Pokorny IEW 887, Kluge EW 414). Trautmann’as (BSIW 199) rekonstruoja balt.–sl. **nizda-* n. Galbūt baltai turėjo (ir) *ǫ*-kamenį masc. (dauguma ide. kalbų atspindi tokią padėtį, o s. indų giminė „svyruoja“), plg. ide. **nizdos,-om* (Pokorny IEW 887).

13. *Paišas*, ppr. pl. *paišai*: *paišà*, ppr. pl. *paišos* ‘suodžiai, piešos’ (: *piěšti*, Skardžius ŽD 27). Av. *paēsa-* ‘papuošalas; raupai’, s. i. *péša-* ‘dažai; forma, pavidalas; papuošalas’ turi *ǫ*-kamenę masc. formą; *ǫ*-kamenę neutr. turi RV *péša-* ‘t. p.’, av. *paēsah-* ‘papuošalas, puošmena’ (Fraenkel LEW 526, Walde-Pokorny VglW II 9 tt., Pokorny IEW 794 tt.). Illič-Svityčius²⁸ mano, kad *paišai* refleksuoja seną nomen collectivum (= neutr. pl.) **paišà*, (sg. **paiša-* n. < ide. **póik’os* n. ‘kokia nors dažanti medžiaga’). Iš viso to, kas pasakyta, atrodo, kad šalia **paiša-* n. atskiri baltų dialektai galėjo turėti ir **paiša-* m.

14. *Pláušas*, ppr. pl. *plaušai*: *plaušà*, ppr. pl. *plaušos* ‘pluoštinio augalo driekos; pluošto siūlelis, skaidula; karna, lunkas; pluoštinis karnos sluoksniš’. Germ. **fliúsa-*

²¹ Trautmann’as (BSIW 138) suponuoja balt.–sl. **kaupa-* m. ‘krūva, kupeta’ ir **kōupa-* m., **kōupā* f. ‘t. p.’ (= balt.–sl. **kaupa-* m., **kaupā* f., žr. V. Mažiulis. Baltų ir kitų ide. kalbų santykiai. V., 1970, p. 48 tt.).

²² Gr. nomen acti *καρπός* galėtų suponuoti ankstyvesnį nomen actionis **καρπος* ‘skynimas, raškymas’, plg. Иллич-Свительч ИА 40.

²³ Kai kas šiuos žodžius abejotinai bando sieti su lie. *kārpa* ‘Warze’ (Pokorny IEW 944, Fraenkel LEW 222).

²⁴ Forma *kraujà* paimta iš senųjų mažiau žinomų autorių ar knygų be antraščių.

²⁵ Paskutiniai du seni neutr. pl. (Fraenkel LEW 290). Trautmann’as (BSIW 142) juos laiko feminina, o baltams rekonstruoja **krauja-* n. ‘Blut’.

²⁶ Dėl baltų *l-* vietoj ide. *n-* žr. Fraenkel LEW 383.

²⁷ Slavai atspindi kitokį vokalizmą, matyt perdirbtą.

²⁸ Иллич-Свительч ИА 53 tt. Jis teigia, kad *paišai* išlaikė seną neutr. pl. oksitonežę, kuri buvo priešpastatyta šiuo atveju neutr. sg. baritonezei (**paiša-* n.).

n. (sva. etc. *vlius* n., s. angl. *fléos* n. 'vilnos plakas') < **pléusom* (Fraenkel LEW 609, Walde-Pokorny VglW II 96, Kluge EW 658). Illič-Svityčius²⁹ suponuoja nomen collectivum (= neutr. pl.) balt. **plousá*, (sg. **plóusa* n. < ide. **plóusom* n.)³⁰. Visa tai rodo, kad šis žodis rekonstruotinas kaip pirmykštis baltų neutrum.

15. *Skāras*: *skarà* 'drobinė skepeta, skarmalas; atplaiša'. Siejama su *skirti*, *skūrti* (Skardžius ŽD 41, Fraenkel LEW 796). La. *skara* 'garbiniuota vilna, kudla; skarmalas'. Fem. *ā*-kamieną refleksuoja (s.) r. *скопа*, le. *skora* 'oda, kailis', sva. *scara* 'karinis padalinys; būrys, gauja' ← '*atplaiša', plg s. isl. *skor* f. 'prapjovimas, įpjova, įrantas; plyšys, suskilimas' (Fraenkel LEW 796, Walde-Pokorny VglW II 576, Pokorny IEW 938 tt., Kluge EW 507). Remiantis tuo, kas pasakyta, reikia suponuoti balt. —sl. **skarā* f., plg. Trautmann BSIW 267.

16. *Strāzdas*: *strazdà* 'Turdus'. La. *strazds*, dial. *strads* 't. p.'. Lie.—la. žodžio pradžia išplėsta *s*- (gal dėl antrojo sibilanto įtakos?), plg. Fraenkel LEW 920; plg. pr. *tresde* f. 't. p.' Voc. 728 (< **trazdē*?), Trautmann BSIW 327. Masc. *ō*-kamienę formą refleksuoja sl. **drozdō* < **trozdō* 't. p.', lo. *turdus* (dial. vietoj **tordus*) < **tyzdōs* (Fraenkel LEW 920, Walde-Pokorny VglW I 76 tt., Pokorny IEW 1096, Trautmann BSIW 327). Pirmykštį baltų *ō*-kamienį masc. paliudija ir suom. *rastas*, est. *rāstas* 't. p.' (skoliniai iš baltų, Fraenkel LEW 920)³¹.

17. *Tvañkas*: *tvankà* 'didelis karštis prieš lietu be vėjo'. Bandoma sieti su *tveñkti*, *tviñkti* (Skardžius ŽD 28, Fraenkel LEW 1149). La. *tvañks* (< kurš.) 'dvo-kimas; garai, smalkės; rūkas; tvaikas'. Masc. *ō*-kamienę formą atspindi germ. **þwanʒaz*³² 'spaudimas; prievarta, slegianti padėtis' (sva. *thuang*, s. fryzų *thwong*, vvž. *dwank*), Fraenkel LEW 1149, Иллич-Свитыч ИА 40³³. Iš viso to suponuoti- nas balt. **tvanka*- m.

18. *Ūdras*: *ūdra* 'Fischotter'. La. *ūdr(i)s*, pr. *udro* f. Voc. 667 't. p.'. Masc. *ō*-kamienį refleksuoja s. isl. *otr* m., sva. *ottar*, s. ang. *oter*, *otor* m. 't. p.' plg. av. *udra*- m. 't. p.', s. i. *udrá*- m. 'vandens gyvūno vardas' (< **udró*-), gr. *ὕδρος* 'vandens gyvatė'³⁴. Fem. *ā*-kamienę formą turi sl. *vydra*, plg. gr. *ὕδρα* f. (Fraenkel LEW 1157, Trautmann BSIW 334, Pokorny IEW 79). Visa tai rodo, kad senos gali būti abi šio baltų žodžio formos.

19. *Vāpsas*: *vapsà* 'Wespe'. Pr. *wobse* Voc. 789 't. p.' Fem. *ā*-kamienę formą atspindi sl. *osa* 't. p.' (< **vopsā* f.), sva. *waspa*, plg. *wefsa*, *wafsa*, lo. *vespa* (< **vopsā* f.) 't. p.' (Fraenkel LEW 1196 tt., Walde-Pokorny VglW I 258, Pokorny IEW 1179, Kluge EW 687, Иллич-Свитыч ИА 105). Taigi rekonstruotina balt. —sl. **uapsā* f., plg., Trautmann BSIW 342.

Taigi baltų kalbose *ō*-/*ā*-kamienių daiktavardžių gretybių, turinčių atitikmenis kitose ide. kalbose, nėra daug, — jų pasisekė surasti devyniolika. Iš tų gretybių

²⁹ Иллич-Свитыч ИА 54.

³⁰ Žodyje *plauša(s)* -š-, rodos, galėtų būti iš ide. *-s-. Apie tokius išimtinius atvejus žr. Каралюнас С. К вопросу об и.-е *s после i, u в литовском языке. — „Baltistica“, 1(2), p. 113 tt.

³¹ Lie. *strazda(s)* abejotinai siejamas su gr. *στρουθός* m. ir f. 'žvirblis' (Boisacq 920, Иллич-Свитыч ИА 38, 118).

³² Lie. *tvanka(s)* germaniškujų atitikmenų nepateikia nei Walde-Pokorny VglW I 708 tt., nei Pokorny IEW 1082.

³³ Baltų ir germanų kirčio vietos skirtumą Illič-Svityčius aiškina siekimu priešpastatyti nomina acti ir actionis pagal kirčio vietą.

³⁴ Indoiranėnai ir graikai refleksuoja trumpą šaknies vokalizmą.

šešios tokios, kurių atitikmenys kitose ide. kalbose atsekami abiem kamienų variantams: 1) lie. *bañgas*, la. *buògs*, s. i. *bhañgá-* m.: lie. *bangà*, la. *buoga*, r. *быга* (?)³⁵; 2) lie. *bùtas*, pr. *buttan* n., gr. *φυτόν*(?): lie. *butà*, air. *both* f.; 3) lie. *guñbas*, s. isl. *kumpr* resp. *kumbr*, norv. dial. *kump*: lie. *gùmba*, la. *guñba*, s. sl. *gòba*; 4) lie. *káimas*, *kiẽmas*, la. *ciems*, pr. *caymis*, s. ang. *hám*: lie. *káima*, *kiemà*, la. *ciema*, gr. *κώμη* (< **kōi-*, *mā*); 5) lie. *káūpas*, la. *kuops*, s. sl. *kupò*, av. *kaofa-* m., s. pers. *kaufa-* m.: lie. *káupa*, *kúopa*, la. *kuõpa*, r. *кына*, le. *kupa*, s. – ch. *kùpa*; 6) lie. *údras*, la. *údrs*, s. isl. *otr* m., sva. *ottar* m., s. ang. *oter*, *otor* m., gr. *ὕδροσ*: lie. *údra*, pr. *udro* f., sl. *vydra*, gr. *ὕδρα*(?).

Tie baltų *õ-/ā*-kamienių daiktavardžių atitikmenys kitose ide. kalbose rodo, kad šių daiktavardžių kamienų resp. giminių paralelizmo esama gana seno reiškimo – paveldėto iš ide. prokalbės tarmių; šitai rodo ir tas, kad analogiškas kamienų „svyravimas“ pažįstamas ir kitoms ide. kalboms³⁶.

Likusių trylikos nagrinėtų baltiškųjų gretybių kitose ide. kalbose refleksuojamas tik vienas kamienas (dažniausiai *õ-*), o kitas (dažniausiai *ā-*) – arba bendrabaltiškas, arba atskirų baltų kalbų padaras³⁷. Šios rūšies baltiškųjų gretybių, kurių vienas kamienas senas, o kitas – tik bendrabaltiškas, aiškesnės yra dvi: 1) lie. *(j)iešmà*, la. *iesma*, gr. *αἰκμή*³⁸: lie. *(j)iešmas*, la. *iesms*, pr. *aysmis*; 2) lie. *jáujas*, s. i. *javya-* m.: lie. *jáuja*, la. *jaũja*; kitų vienuolikos (ar mažiau) gretybių vienas kamienas irgi senas, bet antras matyt jau atskirų baltų kalbų padaras: 1) lie. *alkas*, la. *elks* (= lie. *elkas*), s. ang. *ealh*, s. saksų *alah* m.: lie. *alkà*; 2) lie. *dāgas*, pr. *dagis*, go. *dags*: lie. *dagà*, la. *daga*³⁹; 3) lie. *kaĩpas*, vvž. *scharf*, s. isl. *skarv* (*skarf*): lie. *karpà*; 4) lie. *kraũjas*, pr. *krawian* n. etc., s. i. *kravya-* n.: lie. dial. *kraujà*; 5) lie. *lĩzdas*, la. *li(g)zds*, RV *nĩdà-* m., arm. *nist* m., lo. *nĩdus* m., air. *net* m.; s. i. *nĩdà-* n., sva. etc. *nest* n., plg. s. sl. *gnězdo* n.: lie. *lĩzdà*, la. *li(g)zda*⁴⁰; 6) lie. *paĩšas*, ppr. pl. *paĩšaĩ*, av. *paěsa-* m., s. i. *pěsa-* m.; av. *paěsah-* n., RV *pěsa-* n.: lie. *paĩšà*, ppr. pl. *paĩšos*; 7) lie. *plaušas*, ppr. pl. *plaušaĩ*, sva. *vlius* n., s. ang. *fléos* n.: lie. *plaušà*, ppr. pl. *plaušos*; 8) lie. *strāzdas*, la. *stra(z)ds*, (suom. baltizmas *rastas*), sl. *drozdò*, lo. *turdus* (= **tordus*): lie. *strazdà*; 9) lie. *tvaĩnkas*, la. *tvaĩnks*, sva. *thuang*, s. fryzų *thwong*, vvž. *dwank* m.: lie. *tvankà*; 10) lie. *skarà*, la. *skara*, (s.) r. *скора*, le. *skora*, sva. *scara*: lie. *skāras*; 11) lie. *vapsà*, sl. *osa*, sva. *waspa*, *wefsa*, *wafsa*, lo. *vespa*: lie. *vāpsas*.

Žinant, jog *õ*-masc./*ā*-fem. kamienių daiktavardžių gretybių⁴¹ baltai turi ir labai senų, aiškėja ir tas, kad šių daiktavardžių kamienų paralelizmo atsiradimas nėra susijęs su kokiu nors neutrum nykimo rytų baltų kalbose etapu, kaip kai kas yra linkęs spėti⁴². Kitas dalykas, ar lie. – la. neutrum ny-

³⁵ Dėl šios ir toliau pateikiamos medžiagos žr. aukščiau (straipsny).

³⁶ Plg. gr. *γόγος* ‘gimimas, kūdikis’, s. i. *jána-* m. ‘būtybė, padaras’ bei *jāna-* n. ‘gimimas’: gr. *γογή*, s. i. *janā-* f. ‘gimimas’; gr. *δόμος*: *δομή* ‘namas’; go. *wraks* ‘persekiotojas, (rečiau) persekiojimas’: *wraka* ‘persekiojimas’; r. жар: жара ‘karštis’ etc. Daugiau pavyzdžių žr. K. Brugmann und B. Delbrück. Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen, Bd. 2(1). Strassburg, 1906, p. 149–152 tt.

³⁷ Dažnai pastaruosius du atvejus nelengva atskirti.

³⁸ Čia ir toliau pirmiausiai pateikiamas senas kamienas, paveldėtas iš ide. prokalbės tarmių.

³⁹ Galbūt *ā*-kamenė šio žodžio forma bendrabaltiška.

⁴⁰ Fem. *ā*-kamenė forma galėtų būti ir bendrabaltiška.

⁴¹ Lie. *butà* ir pr. *buttan* (kaip matyti iš analizės, abu seni) gali refleksuoti archajišką neutr. *õ*-/fem. *ā*-kamenę baltų gretybę.

⁴² Žr. 3 išnašą.

kimas „sukūrė“ naujų gretybių, ar ne. Jeigu „sukūrė“, tai daugumas tų *ō-/ā*-kamienių daiktavardžių porų, kurių vienas kamienas senas, o kitas – atskirų baltų kalbų padaras⁴³, turėtų refleksuoti buvusius baltų *ō*-kamienius neutra⁴⁴. Tačiau tų neutra galėtų būti tik keturi⁴⁵ (t. y. maždaug trečdalis): *krauja(s)*⁴⁶ (< **kraujā*- n.), *lizda(s)* (< **lizda*- n. ar m.), *paiša(s)* (< **paiša*- n. ar m.) ir gana neaiškus *plauša(s)* (< **plauša*- n.), bet iš tų keturių neabejotinas pirmykštis neutrum, rodos, tik *krauja(s)*. Kitų dviejų – *lizda(s)* ir *paiša(s)* giminės rekonstravimas nėra aiškus: atskiruose baltų dialektuose jie galėjo būti ir neutra, ir masculina.

Iš viso to, kas pasakyta, turėtų būti aišku, kad baltų *ō-/ā*-kamienių daiktavardžių gretybės greičiausiai nėra susijusios su rytų baltų neutrum nykimu. Tą patį galima pasakyti ne tik apie gretybes, paveldėtas iš ide. prokalbės, bet ir apie tas, kurių bent vienas kamienas refleksuoja baltoslaviškąją, baltiškąją ar istorines atskirų baltų kalbų epochas⁴⁷.

Nesileidžiant į ide. ir baltų *ō-/ā*-kamienių daiktavardžių gretybių kilmės problemą⁴⁸, pravartu straipsnyje nagrinėtas gretybes aptarti darybiniu-semantiniu požiūriu.

Penkiolika *ō-/ā*-kamienių daiktavardžių porų yra veiksmažodiniai abstraktai (arba buvę abstraktai)⁴⁹, pvz., *banga(s)* (: *beñgti*), *skara(s)* (: *skirti*, *skūrti*) etc. Iš jų dabar su veiksmažodžiais siejami, rodos, tik trys: *daga(s)* (: *dėgti*), *káupa(s)* (: *kūpti*), *karpa(s)* (: *kerpù*, *kiřpti*). Kiti daiktavardžiai sukonkretėję, dabar su veiksmažodžiais nebesiejami⁵⁰, pvz., *buta(s)*, *jáuja(s)*, *lizda(s)*, *káima(s)*. To konkretėjimo pėdsakų kai kur dar galima atsekti: lie. *karpa(s)* ‘įkirpimas’ (abstrakti reikšmė), ‘skiautė’ (konkrete reikšmė).

Likusios keturios gretybės rekonstruotinos kaip iš senovės turinčios konkrečią reikšmę: (*j*)*iešma(s)*, *strazda(s)*, *vapsa(s)*, *ūdra(s)*⁵¹.

Minėtų baltų gretybių darybinė-semantinė analizė rodo, kad **baltai turėjo didžiai archajiškų nomina abstracta *ā*-kamienių feminina** (*bangà*, *gumba*, *káima*, *káupa*, *skarà*) ir ***ō*-kamienių masculina** (*aļkas*, *baņgas*, *guñbas*, *jáujas*, *káimas*, *káūpas*, *kařpas*, *lizdas* (?), *paišas* (?), *plaušas* (?), *tvañkas*). Reikia manyti, kad abstraktai (ir kolektyvai) neturėjo skaičiaus kategorijos. Todėl kaip viena ide. daiktavardžių *ō-/ā*-kamienių resp. giminių „svyravimo“ atsiradimo priežasčių galėtų būti kai kurių abstraktų (ir kolektyvų) konkretėjimas, „reikalavęs“ skaičių opozicijos. O tas

⁴³ Kaip spėja E. Nieminen’as, neutrum pradėjo nykti po akūtinių galūnių trumpėjimo, t. y. ≈ 13–14 a. a. Tada baltų kalbos jau buvo atsiskyrusios, žr. 4 išnašą.

⁴⁴ Kaip juos susekame, žr. V. Mažiulis. Op. cit., p. 77.

⁴⁵ Čia neįtraukiama gretybė *būtas* (< **buta*- n.): *butà*, kuri laikytina sena, siekiančia bent jau prabaltiškuosius laikus.

⁴⁶ *Krauja(s)* etc. = *kraūjas*: *kraujà* etc. Čia ir toliau trumpumo dėlei pateikiami tik lie. pavyzdžiai.

⁴⁷ Remiamasi lie. *ō-/ā*-kamienių daiktavardžių vedinių gretybių tyrinėjimu, žr. B. Stundžia. Dėl baltų neutra daiktavardžių istorijos (Diplominis darbas, VVU lietuvių filologijos skaitykla). V., 1976, p. 47 tt.

⁴⁸ Ši problema reikalauja specialių tyrinėjimų.

⁴⁹ Panašiai yra ir kitose ide. kalbose, žr. K. Brugmann und B. Delbrück. Op. cit., 2(1), p. 148 tt.

⁵⁰ Rekonstruojant analizuojamų gretybių pirmykštę reikšmę, remtasi Walde–Pokorny VglW ir Pokorny IEW.

⁵¹ Pirmųjų trijų žodžių kamienų „svyravimas“ pažįstamas vien lie. kalbai.

konkretėjimas savo ruožtu greičiausiai susijęs su giminės kategorijos morfologizacija, t. y. su masculinum : femininum opozicijos atsiradimu. Tik atsiradus šiai opozicijai, kaip pastebi T. Burrow'as⁵², ir galima kalbėti apie giminės kategoriją tikraja to žodžio prasme.

К ВОПРОСУ О ПАРНЫХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ С *ǫ*-/*ā*-ОСНОВАМИ В БАЛТИЙСКИХ ЯЗЫКАХ

Резюме

Исследуются парные существительные с *ǫ*-/*ā*-основами, которые имеют соответствия в других и.-е. языках (хотя бы одна основа), и доказывается примерами, что такое „колебание“ упомянутых основ (и рода) весьма архаично. Делается вывод, что происхождение такого „колебания“ и вообще само „колебание“ не связано с исчезновением категории среднего рода в восточнобалтийских языках, как предполагают некоторые языковеды.

Семантико-словообразовательный анализ исследуемых пар свидетельствует о том, что большинство парных существительных балтийских языков упомянутого типа первоначально были абстрактными (и коллективными) именами, определенная часть которых перешла в конкретные. Автор показывает, что в балтийских языках были очень древние *abstracta feminina* с *ā*-основами (*bangā*, *gūmba*, *káima* и др.) и *masculina* с *ǫ*-основами (*alkas*, *bañgas*, *guñbas* и др.), которым, видимо, не была свойственна оппозиция числа. Причиной вышеупомянутого „колебания“ является, возможно, процесс конкретизации абстрактных (и коллективных) существительных, которому был необходим контраст числа.

⁵² Žr. T. Burrow. Op. cit., p. 122.